

BREU HISTÒRIA DE LES RELACIONS ENTRE LES CIÈNCIES SOCIALS I LA MEDICINA A ESPANYA

Jesús M. de Miguel, Joan Campos

L'origen i el desenvolupament d'una ciència, i sobretot d'una disciplina acadèmica, no són separables dels processos de canvi social i de l'estructura d'una societat. En el cas de les relacions entre les Ciències Socials i la Medicina, Espanya és un bon exemple d'aquesta llei, però presenta una sèrie de característiques que sostenen la idea comercialitzada que *Espanya és diferent*. Cinc factors conformen l'evolució de les Ciències Socials en i de la Medicina.

El règim polític espanyol des de 1939 fins 1975 s'ha definit com un *feixisme "frailuno"*, és a dir com la combinació de la dictadura del general Francisco Franco amb el Nacional-catolicisme. Aquesta barreja va fer que les ciències socials i humanes no es desenvolupessin quasi bé gens, i només tímidament a partir de final de la dècada dels seixanta. Les aventures d'aquest desenvolupament es troben en un llibre titulat *Sociology in Spain* (1). Òbviament la Sociologia de la Medicina, i ciències afins, no varen tenir l'ocasió de prosperar.

Els anys 40 i 50 es caracteritzaren per un procés d'*autarquia econòmica i cultural*, la qual cosa suposà per a Espanya trobar-se absent de l'evolució intel·lectual occidental de la primera meitat del segle XX. Els anys 60 s'incorporaren els moviments de crítica (els corresponents "neo" i "anti") sense una bona base. Aquest desnivell es donà aleshores entre els intel·lectuals i professors que s'havien format en l'interior (col·loquialment els *local boys*) i els qui començaren a retornar de l'estranger (els *indians*). S'incorporaren les tècniques però no es produeixen canvis estructurals importants.

La manca de ciència a Espanya és ja una polèmica secular, que ve del segle XVIII. Certament l'estructura napoleònica i jeràrquica de la universitat espanyola, juntament amb la manca de recursos per a la investigació, són les causes suficients perquè l'arbre-de-la-ciència es conservi com ara fa cinc-cents anys; és a dir, sense l'aparició de noves branques i disciplines. Particularment el desenvolupament de ciències pluridisciplinars es presenta molt retardat.

L'estructura social presenta una combinació d'elements moderns i cristallitzacions tradicionals. El resultat és un *paleocapitalisme*, és a dir un sistema capitalista tardívol, imperfecte i incomplet. Amplis sectors de la societat són encara governats com a l'època de Felip II (entre ells la sanitat), amb un sistema centralitzat però fragmentat, sense una computerització de dades, i amb pressupostos realitzats *ex-post-facto*.

La sorpresa més gran és que el sector sanitari fou socialitzat per la dictadura franquista entre 1944 i 1971); i la paradoxa és que la democràcia el privatitza. El 1971 es convertí en un sistema que abastava el 85 per cent de la població, contractava el 85 per cent dels metges i el 76 per cent dels farmacèutics. En aquest sentit el sistema sanitari ha anat per davant dels propis intel·lectuals i tècnics, més progressista que el que imaginava l'informe secret del Ministeri de la Guerra dels EE.UU. el 1945. (2)

Aquests són els cinc factors que caracteritzen el desenvolupament de les relacions entre les Ciències Socials i la Medicina, i que apareixen en el rerafons de la breu història que ja

vàrem publicar ara fa cinc anys. (3) No obstant això, des d'aleshores s'han produït alguns canvis significatius, i la nostra perspectiva ens ha fet veure millor alguns processos i successos.

En la prehistòria d'aquestes relacions científiques ens trobem, d'una banda, amb *metges* preocupats pels factors socials i la desigualtat, i amb *sociòlegs* que de vegades sense voler-ho es dediquen a analitzar el sector sanitari. La professió mèdica manté una llarga tradició de metges-escriptors (així com metges-pintors) i metges humanistes. A Espanya aquesta tradició cristal·litza en grans figures, com la del gairebé oblidat José de Letamendi, (4) i sobretot la de Gregorio Marañón, sens dubte el metge espanyol més conegut en el món. Aquest se situa a cavall de la gloriosa "Generació del 98" i l'europeista "Escola de Madrid". És convenient reconèixer el seu impacte, perquè fou justament Ortega i Gasset qui recomanà la traducció de les obres de Sigmund Freud ja el 1923. La influència de Marañón és gran a través d'altres deixebles seus que després de la Guerra Civil (de 1936-39) aviat es convertiren en mandarins. El cas més clar és el de Pedro Laín Entralgo, (5) introductor de Sigerist, i *capo* d'una florent escola d'historiadors socials de la Medicina: José M. López Piñero, Luís García Ballester, (6) Pedro Marcet, José M. Reverte, entre d'altres. Dins la mateixa tradició humanista es troben una sèrie de psiquiatres, de posicions ideològiques diferents, des de Juan J. López Ibor en la dreta (7), passant per Juan Rof Carballo, (8) fins Carlos Castilla del Pino en l'esquerra, (9) els quals, si bé no són innovadors a nivell internacional, almenys introdueixen, selectivament, alguns estudis i idees forànies. Són anys difícils, de censura, i de retorn al passat "imperial". Les idees noves només apareixen entre línies, sense citacions a peu de pàgina, mal-copiades, i generalment sense assimilar. La introducció de Freud a Espanya és particularment malmesa i retardada, i un bon exemple per entendre aquests processos.

Un gènere diferent és el dels metges-polítics, poc coneguts actualment a Espanya, puix emigraren (s'exiliaren) el 1939. La diàspora a Mèxic fou especialment important, com s'explica en el llibre de Fagen. (10) Entre aquestes figures està el psiquiatre Emilio Mira López, primer introductor de la psicoanàlisi ja el 1926, (11) el qual el 1939 passa a Anglaterra, i entre 1955 i 1965 publicà diversos llibres a Buenos Aires. Una biografia similar és la d'Àngel Garma, ben segur el primer psicoanalista espanyol. Marcelino Pascua és el primer epideimiòleg espanyol, que comença a publicar el 1934, i el 1942 passa a Johns Hopkins, i posteriorment torna a l'OMS. (12) Un deixeble d'Ortega i Marañón, Fèlix Martí Ibáñez, emigra a New York on crea la casa editorial MD, publica una dotzena de llibres entre 1958 i 1972, i introdueix l'obra de Sigerist. (13) La saga d'aquest grup d'opositors al sistema apareix en un llibre publicat el 1979, sobre la història de la política sanitària espanyola dels darrers cent anys. (14)

La prehistòria sociològica se centra en tres dates: 1905, 1946 i 1960. En qualsevol de les tres podia haver-se donat l'expansió de les Ciències Socials dedicades a l'estudi de la salut, però per factors diversos no van prosperar. El primer impuls és donat pels "krausistes", creadors de la *Institución Libre de Enseñanza* (el 1876) i de l'Institut de Reformas Socials (el 1940), al voltant del qual apareixen obres com *La fascinación en España*, de Rafael Salillas. (15) El segon moment és el dels "vells catòlics" entorn a l'*Instituto Nacional de Previsión* i la *Revista Internacional de Sociología*. Se centra en la figura de Severino Aznar (16) i en el grup dels demògrafs que comencen a publicar a partir de 1942: Antonio Arbelo (que es dedica a epidemiologia pediàtrica), Jesús Vilar Salinas i José Ros Jimeno. Finalment el tercer intent ve representat per l'*Encuesta sobre la profesionalidad médica* que s'havia de realitzar el 1960, dirigida per José M. López Cepero, Amando de Miguel, Luís González Seara y José Castillo, amb l'ajuda de Juan L. Linz. Només se'n va publicar una part mínima el 1964. (17) No obstant això, aquesta tendència cristal·litzà després en alguns dels primers estudis sociològics sobre el control de natalitat a Espanya, per mitjà de Juan Díez Nicolás qui publicà des de 1965 fins a 1981 sobre el tema, (18) i d'Amando de Miguel el 1974. (19)

Seguint l'estructura espanyola de doble capitalitat, la Sociologia de la Medicina es desenvolupa alhora, amb poc contacte, és cert, a Madrid i Barcelona en la dècada dels setanta, i sobretot a partir de 1976. El desenvolupament és igualment doble: metges-sanitaris i sociòlegs.

Curiosament l'expansió a Madrid és més primerenca, però menys florent que a Barcelona. La major part dels metges-sanitaris escriuen a l'ombra del poder, entorn de la Direcció General de Sanitat, Instituto Nacional de Previsión, i des de 1977 fins a 1981 en el Ministeri de Sanitat i Seguretat Social. L'ocasió són les moltes reformes sanitàries des de la de José A. Palanca el 1942 (20) fins a la de 1976. (21) D'especial importància són els tres plans de desenvolupament sanitaris des de 1964 fins 1975. (22) És fonamental el protagonisme del Cos de Sanitat Nacional, els especialistes en salut pública espanyols, la gran majoria d'ells autodidactes. Alguns havien estudiat a l'*Escuela de Sanidad*, des de Pittaluga fins a Primitivo de la Quintana, (23) i altres a l'*Escuela de Dirección Hospitalaria* dirigida per Adolfo Serigó Segarra, (24) el qual, a més, realitza treballs d'epidemiologia psiquiàtrica en el *Patronato Nacional de Asistencia Psiquiátrica* (PANAP). Entre els metges-sanitaris a Madrid destaquen Luis Cañada (l'organitzador del primer seminari oficial sobre Planificació familiar, a Mahó el 1977), Gerardo Clavero, (25) i més modernament (però no més modern) Manuel Evangelista. (26) L'altre grup d'especialistes es reuneix entorn de l'*Instituto Nacional de Previsión* (INP) a partir de 1978 convertit en *Instituto Nacional de la Salud* (INSALUD). És allà on apareix el 1977 el conegut *Libro Blanco* de la sanitat espanyola, (27) ràpidament contestat pel *Libro Verde* des de la professió farmacèutica, (28) i complementat pel *Libro Rosa* dintre de la "col·lecció rosa" de llibres que Leopoldo Arranz desenvolupa a partir de 1976 en l'INP. (29) Mentrestant, l'*Instituto Nacional de Estadística* publica els seus censos sanitaris, des del primer de 1949 fins al polèmic llibret de 1980. (30)

En la mateixa línia de metges-sanitaris hi ha un cert moviment d'oposició (socialista i comunista). La persona més representativa és F. Javier Yuste, l'autor de la primera introducció a la sociologia de la medicina a Espanya el 1971, i qui el 1981 escomet l'edició d'un *Libro Negro* de la sanitat espanyola. (31) Els socialistes són especialment actius en el Consell General de l'INSALUD. És l'època de les primeres jornades sanitàries del PCE, PSUC (1978), PSOE (1979), i de les segones al voltant de 1981. Des de la psiquiatria l'obra crítica més important és la d'Enrique González Duro. (32) Des de l'educació mèdica es produeixen alguns conats de canvi de la mà dels metges Alberto Oriol Bosch i Antonio Gallego. Agafen protagonisme algunes editorials com *Pulso* i *Akal*; i revistes com *Tribuna Médica* (l'òrgan oficial del Col·legi de Metges, controlada per Antibióticos S.A.), *Tauta: Medicina y Sociedad*, i sobretot *Doctor*.

La producció sociològica madrilenya de Sociologia de la Medicina els anys setanta és limitada. S'inicia pel "capítol 13" del conegut *Informe Foessa* de 1970. (33) Alguna producció demogràfica i sanitària es realitza a la Universitat Autònoma de Madrid entre 1969 i 1971. (34) El 1975 apareixen les primeres crítiques serioses en el sector sanitari. (35) A partir de 1978 el *Centro de Investigaciones Sociológicas* serveix de caixa de ressonància d'obres realitzades a la perifèria. (36) A final de la dècada es crea l'oficial *Instituto de Estudios de Sanidad y Seguridad Social* que aplega una sèrie de sociòlegs entorn d'Enrique Martín, i crea la *Revista de Seguridad Social* on apareixen nous estudis sobre la professió mèdica.

A la resta d'Espanya, i especialment a Catalunya (és a dir Barcelona-ciutat), es manté un desenvolupament més gran, seguint una pauta que hem definit com "pronunciament sanitari". D'una banda el descontentament dels metges, i el sentiment anticentralista, produeix una professió mèdica que s'autoanalitza. Això a Barcelona continua amb la tradició del *Laboratori* i la *Mancomunitat* de començament de segle. Però la dècada de desenvolupament és la de 1971-1981. El llibre clau inicial és el de Felip Solé Sabarís, en la mateixa línia (socialista) i data que el de Yuste a Madrid. (37) Segueix una sèrie de llibrets sobre reforma editats pels metges comunistes Ramon Espasa i Nolasc Acarín entre 1975 i 1977.

(38) Després se succeeixen una sèrie de reunions i treballs: *Decè Congrés de Metges i Biòlegs de Llengua Catalana*, (39) i el primer curs de Sociologia de la Medicina a Espanya; ambdós impulsats per l'*Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i Balears*, el 1976. El 1977 es reuneix el *Congrés de Cultura Catalana* a Terrassa, i apareix la primera obra sanitària conjunta dels socialistes catalans. (40) L'any següent es publica l'informe global clau sobre la sanitat a Catalunya. (41) El protagonisme de "l'Acadèmia" (sempre la de *Ciències Mèdiques* i no la *Real de Medicina*) i del Col·legi Oficial de Metges de Barcelona, augmenta amb la creació del Gabinet d'Assistència i Promoció de la Salut (GAPS), dirigit per Nolasac Acarín. El 1979 i 1980 es produeixen un estudi sobre ambulatoris, (42) un altre sobre medicina rural (43) i un tercer sobre medicina general. (44) El 1980 es reuneix a Reus l'*Onzè Congrés de Metges i Biòlegs de Llengua Catalana* a tractar sobre el càncer i el medi-ambient. Apareix el 1980 l'informe de la *Generalitat* sobre reforma sanitària, col·loquialment conegut com el *Llibre Groc*, (45) en la línia del ja realitzat a Biscaia el 1978. (46)

En el món acadèmic i universitari, el retorn d'alguns "indians" produeix un cert desenvolupament de la metodologia (mecanicista), les idees, però, s'incorporen molt lentament. Hi ha figures que decideixen quedar-se fora, com el metge Vicente Navarro (que publica a partir de 1974) en la Universitat de Johns Hopkins, (47) i del sociòleg Antonio Ugalde en la Universitat de Texas. A Espanya la Universitat passa per alguns processos de canvi, amb les vagues-reflex del maig de 1968, i la *Ley General de Educación* (o "Llei Villar") de 1970. Es comença a crear en la *Universitat Autònoma de Barcelona* (UAB) un cert desenvolupament conjunt de Sociologia i Psicologia. Joan Campos torna a Espanya (de Gran Bretanya i EE.UU.) el 1963; i de 1968 a 1974 ensenya a la UAB, dintre d'un model de Departaments Universitaris que després fracassen. En la Facultat de Lletres es desenvolupa un Departament de Psiquiatria i Ciències del Comportament", en la Facultat de Medicina un programa articulat de sis cursos (seguint les recomanacions de l'OMS) de "Psicologia i Sociologia"; a partir de la Facultat d'Econòmiques es planeja la creació d'una "Facultat de Sociologia", projecte animat per Amando de Miguel i Joan F. Marsal. El 1976 alguns esforços cristal·litzen en un número extraordinari de *Papers: Revista de Sociologia* (48), i en el primer curs de *Sociologia de la Medicina* (comú per a llicenciats en Medicina i Sociologia) a Espanya, impartit en la UAB per Joan Campos i Jesús M. de Miguel. Arran d'aquest curs apareixeria després el primer manual espanyol de Sociologia de la Medicina. (49) Durant aquests anys apareix també un informe sobre pacients i hospitals d'Esteban Pinilla de las Heras (50) en la línia de la tasca realitzada a Madrid per Isidoro Alonso Hinojal, també el 1977. (51) Comença, doncs, a existir ja un *corpus* específic de Sociologia de la Medicina, amb estudis sobre el sistema sanitari global (52), la professió de medicina (53), i fins i tot, manuals per infermeria. (54)

En altres ciències socials els desenvolupaments són més tímids. Els economistes sanitaris no comencen a produir fins a final de la dècada dels setanta, destacant l'obra de Joaquim Vergés, Lluís Bohigas, i la de Joan J. Artells entorn del *Servei d'Estudis del Banc Urquijo*. (56) La tradició dels metges folkloristes del segle passat (i primera meitat del segle XX) cristal·litza en alguns petits treballs com el de Josep M. Comelles el 1972 (57), la gran tasca sobre bruixeria a Galícia de Carmelo Lisón en 1979, (58) i finalment el primer manual d'antropologia mèdica a Espanya el 1980. (59) Els psicòlegs avancen en una línia semblant amb l'obra de Ramon Bayés publicada el 1979, (60) i els psiquiatres amb una de col·lectiva l'any següent. (61) No existeix, no obstant això, un bon manual de psiquiatria social; i els psiquiatres socials apareixen dispersos: Benjamín González a Granada, José L. Vázquez Barquero a Santander, Agustín Ozamiz a Biscaia, Pedro E. Muñoz a Navarra, i José L. Montoya actualment a Múrcia (després d'haver passat per Astúries i Galícia). Tots ells, coincidentment, són intel·lectuals "indians", formats a Gran Bretanya o EE.UU.

Per fi, per acabar (o potser començar), el maig de 1981 es reuneix a Barcelona la "Secció

de Sociologia de la Medicina", dintre de les *Primeres Jornades de l'Associació Catalana de Sociologia*, amb sis sessions i més de 30 ponències, representant l'esforç global més gran fins el dia d'avui per institucionalitzar les relacions entre les Ciències Socials i la Medicina a Espanya. Curiosament és l'any de l'inici de la posta en pràctica del programa "La salut per a tots l'any 2000" de la internacional OMS.

BIBLIOGRAFIA

1. JESUS M. DE MIGUEL, i MELISSA G. MOYER, *Sociology in Spain* (Londres: Sage Publications, 1979), 299 pp.
2. Us War Department, *Medical and Sanitary Data on Spain* (Washington: War Department Technical Bulletin, 1945), 63 pp.
3. JESUS M. DE MIGUEL, "Fundamentos de Sociología de la Medicina", *Papers. Revista de Sociologia* 5 (1976): 209-269.
4. RAMON SARRO, *El sistema mecánico-antropológico de José Letamendi* (Barcelona: Real Academia de Medicina de Barcelona, 1963), 125 pp. Letamendi és més conegut a través de la sàtira de Pío Baroja en *El árbol de la ciencia*.
5. PEDRO LAIN ENTRALGO, *La relación médico-enfermo* (Madrid: Revista de Occidente, 1964), 497 pp.
6. JOSE M. LOPEZ PIÑERO, et al., *Medicina y sociedad en la España del siglo XIX* (Madrid: Sociedad de Estudios y Publicaciones, 1964). JOSE M. LOPEZ PIÑERO i LUIS GARCIA BALLESTER, *Introducción a la Medicina* (Barcelona: Ariel, 1971), 162 pp. García Ballester és el traductor del manual de sociologia de la medicina de Rodney M. Coe, el 1973.
7. JUAN J. LOPEZ IBOR, *Rasgos neuróticos del mundo contemporáneo* (Madrid: Ediciones Cultura Hispánica, 1964), 251 pp.
8. JUAN ROF CARBALLO, *Medicina y actividad creadora* (Madrid: Revista de Occidente, 1964), 365 pp.
9. CARLOS CASTILLA DEL PINO, *Psicoanálisis y marxismo*, 2a. ed. (Madrid: Alianza Editorial, 1971).
10. PATRICIA W. FAGEN, *Exiles and Citizens: Spanish Republicans in Mexico* (Austin, Texas: The University of Texas Press, 1973), pp. 70 y ss.
11. EMILI MIRA, *El Psico-anàlisi* (Barcelona: Monografies Mèdiques, 1926) vol. 2, 63 pp. i vol. 3, 63 pp. Vegi's a més, "Phychiatric esperience in the Spanish War" *British Medical Journal*, 1217 (1939).
12. MARCELINO PASCUA, *Morbilidades globales* (Madrid: Instituto Nacional de Previsión, 1935), 79 pp.
13. FELIX MARTI-IBÁÑEZ, *Henry E. Sigerist on the History of Medicine* (Nueva York: MD, 1960).
14. JESUS M. DE MIQUEL. *La sociedad enferma: Las bases sociales de la política sanitaria española* (Madrid: Akal, 1979), 258 pp.
15. Rafael Salillas, *La fascinación en España. Brujas, brujerías, amuletos* (Madrid: Eduardo Arias, 1905), 107 pp. Com s'indica en el llibre es tracta d'un "Estudio hecho con la información promovida por la Sección de Ciencias Morales y Políticas del Ateneo de Madrid".
16. SEVERINO AZAR, "La medicina social y la Sociologia", *Revista Internacional de Sociología* 15-16 (1946): 107-115. Fou publicat després en el seu llibre *Ecos del catolicismo social en España*.

17. SALUSTIANO DEL CAMPO, *Problemas de la profesión médica española: Informe preliminar* (Madrid: Comisión Nacional Española del Instituto Internacional de Estudios de Clases Medias, 1964), 87 pp.
18. JUAN DIEZ NICOLAS, i JESUS M. DE MIGUEL, *Control de natalidad en España* (Barcelona: Fontanella, 1981).
19. AMANDO DE MIGUEL, *Sexo, mujer y natalidad en España* (Madrid: Edicusa, 1974), 199 pp.
20. Les seves memòries: José A. Palanca, *Medio siglo al servicio de la Salud Pública* (Madrid: Cultura Clásica y Moderna, 1963), 240 pp.
21. JESUS M. DE MIGUEL, *La reforma sanitaria en España* (Madrid: Cambio 16, 1976), 263 pp.
22. JESUS M. DE MIGUEL, "The Spanish health planning experience 1964-1975", *Social Science and Medicine* 9 (1975): 451 - 459.
23. PRIMITIVO DE LA QUINTANA, *Sociedad, cambio social y problemas de salud* (Madrid: Real Academia de Medicina, 1966), 306 pp.
24. ADOLFO SERIGO, *La crisis sanitaria española: Nuevas ideas en la salud pública* (Madrid: Gala, 1979), 116 pp.
25. GERARDO CLAVERO, *Análisis de la situación sanitaria española* (Madrid: Ministerio de Sanidad y Seguridad Social, 1977), 264 pp.
26. MANUEL EVANGELISTA, *Medicina y sociedad: La reforma sanitaria* (Madrid: Instituto Nacional de la Salud, 1981), 406 pp.
27. Subsecretaría de la Seguridad Social, *Libro blanco de la Seguridad Social* (Madrid: Ministerio de Trabajo, 1977), 743 pp.
28. JUAN ALDAZ, i JOSE L. FERNANDEZ, *Libro verde la Seguridad Social: Análisis crítico económico-financiero de la Seguridad Social española* (Madrid: Consejo General de Colegios Oficiales de Farmacéuticos, 1977), 497 pp.
29. Es el número 4 de la "col·lecció rosa": Institut Nacional de Previsió, *Investigación sobre la asistencia farmacéutica en España: Estudio socioeconómico sobre el conjunto de la asistencia sanitaria española* (Madrid: Ministerio de Trabajo, 1977), 926 pp.
30. Instituto Nacional de Estadística, *Los hospitales en España: Año 1980* (Madrid: INE, 1980), 47 pp. El treball fou inicialment censurat. Les dades són de 1976 (i no de 1980 com indica el títol).
31. F. JAVIER YUSTE, *Hacia una Sociología de la Medicina* (Barcelona: Aula de Ediciones, 1971), 222 pp., y *Ensayos sobre medicina preventiva y social* (Madrid: Akal, 1976), 139 pp.
32. ENRIQUE GONZALEZ DURO, *Psiquiatría y sociedad autoritaria: España 1939-1975* (Madrid: Akal, 1978), 323 pp.
33. Fundación FOESSA. comp., *Informe sociológico sobre la situación social de España 1970* (Madrid: Euroamérica, 1970), pp. 751-831.
34. JESUS M. DE MIGUEL, *El ritmo de la vida social* (Madrid: Tecnos, 1973), 356 pp.
35. ALBERTO INFANTE, et al., *Cambio social y crisis sanitaria: Bases para una alternativa* (Madrid: Ayuso, 1975).
36. JESUS M. DE MIGUEL, comp., *Planificación y reforma sanitaria* (Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas, 1978), 485 pp.; Benjamín González *El capital humano en el sector sanitario: La distribución de médicos en España* (Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas, 1979) 115 pp.; i Julio Iglesias de Ussel, *El aborto: Un estudio sociológico sobre el caso español* (Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas, 1979), 127 pp.
37. FELIP SOLE SABARIS, *Problemas de la Seguridad Social española* (Barcelona: Pulso Editorial, 1971), 152 pp. Ambdós (Yuste i Soler) esdevenen senadors.
38. NOLASC ACARIN, et al., *El servei nacional de salut: Una alternativa democràtica* (Barcelona: Laia, 1977), 123 pp.

39. X Congrés de Metges i Biòlegs de Llengua Catalana, *Funció social de la medicina* (Barcelona: Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i de Balears, 1976), 415 pp.
40. JACINT RAVENTOS, et al., *Salut, sanitat i societat* (Barcelona: 7x7 Edicions, 1977), 253 pp.
41. JORDI GOL GURINA, et al., *La sanitat als Països Catalans: Crítica i documentació* (Barcelona: Edicions 62, 1978), 192 pp. Amb pròleg de Josep Laporte.
42. FEDERICO BRAVO, et al., *Sociología de los ambulatorios: Análisis de la asistencia sanitaria primaria en la Seguridad Social* (Barcelona: Ariel, 1979), 196 pp. Amb pròleg de Felip Solè Sabarís.
43. JORDI GOL GURINA, et al., *El metge de capçalera en un nou sistema sanitari* (Barcelona: Laia, 1979), 178 pp.
44. JOAN CLOS, ELISA SECULI, i ANDREU SEGURA, *L'assistència sanitària a les comarques de Catalunya* (Barcelona: Laia, 1980), 195 pp. Amb pròleg de Ramon Espasa.
45. Departament de Sanitat i Assistència Social, *La sanitat a Catalunya: Anàlisi i propostes del Departament de Sanitat i Assistència Social* (Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1980), 330 pp., i 10 mapes. El text és diferent del decret sobre el Mapa Sanitario de Cataluña 1979.
46. GABRIEL ARANGUREN, et al., *Sectorización asistencial en la provincia de Vizcaya* (San Sebastián: Hordago, 1980), 197 pp.
47. VICENTE NAVARRO, *Medicine Under Capitalism* (Nueva York: Prodist, 1976), 230 pp.
48. *Sociología y Medicina*, número 5 de *Papers: Revista de Sociología* (1976), 273 pp.
49. JESUS M. DE MIGUEL, *Sociología de la Medicina: Una introducción crítica* (Barcelona: Vicens Vives, 1978), 318 pp. Amb pròleg de Juan Campos.
50. ESTEBAN PINILLA DE LAS HERAS, i RAMON VIDAL TEIXIDOR, *Enfermos, médicos y hospitales: Una investigación sociológica sobre medicina hospitalaria* (Barcelona: Giba-Geigy, 1977), 128 pp.
51. ISIDORO ALONSO HINOJAL, *Sociología de la Medicina: Aspectos teóricos y empíricos* (Madrid: Tecnos, 1977), 201 pp.
52. JESUS M. DE MIGUEL, *Health in the Mediterranean Region* (Ann Arbor Michigan: University Microfilms, 1976), 758 pp.
53. Els ginecòlegs en: JESUS M. DE MIGUEL, *El mito de la inmaculada concepción* (Barcelona: Anagrama, 1979), 159 pp. Els pediatres en un pròxim llibre titulat *La amorosa dictadura*.
54. CARMEN DOMINGUEZ-ALCON, JOSEP A. RODRIGUEZ, i JESUS M. DE MIGUEL, *Sociología y enfermería* (Barcelona: Rol, 1981).
55. JOAQUIM VERGES, *La Seguridad Social española y sus cuentas* (Barcelona: Ariel, 1976), 217 pp.
56. JOAN J. ARTELLS, et al., *Diálogos sobre economía de la salud* (Barcelona: Servicio de Estudios del Banco Urquijo, 1980), 91 pp.
57. JOSEP M. COMELLAS, *Magia y curandería en la medicina popular* (Barcelona: Redondo, 1973), 81 pp.
58. CARMELO LISON TOLOSANA, *Brujería, estructura social y simbolismo en Galicia* (Madrid: Akal, 1979), 461 pp.
59. MICHAEL KENNY, i JESUS M. DE MIGUEL, *La antropología médica en España* (Barcelona: Anagrama, 1980), 354 pp. Conté una excel·lent bibliografia comentada.
60. RAMON BAYES, *Psicología y medicina: Interacción, cooperación, conflicto* (Barcelona: Fontanella, 1979), 173 pp.
61. JUAN CAMPOS, et al., *Psicología dinámica grupal* (Madrid: Fundamentos, 1980), 256 pp.